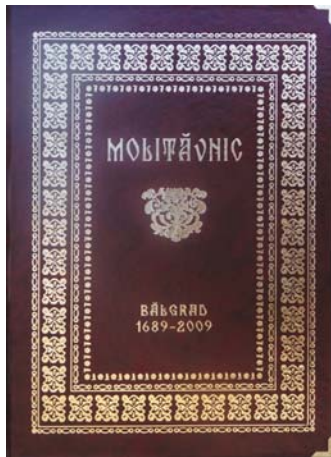

RECENZII

Molităvnic, Bălgrad, 1689, ediție îngrijită, studiu introductiv și glosar de Ana Dumitran, Alin-Mihai Gherman și Dumitru A. Vanca, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009, 1086 p.

Edițiile critice ale cărților de cult ortodoxe din secolul al XVI-lea i-au preocupat pe filologi și pe istorici ai cărții. Însă, pentru secolul al XVII-lea, cercetările contemporane s-au concentrat cu deosebire asupra realizărilor marilor personalități și a câtorva opere reprezentative. O echipă de specialiști de la Alba Iulia lucrează de mai bine de un deceniu la lărgirea orizontului de cunoaștere a culturii din secolul al XVII-lea, cu deosebire din Transilvania. Numeroase studii pregătitoare publicate de Ana Dumitran¹, Alin-Mihai Gherman² și preotul Dumitru A. Vanca sunt mărturia cercetărilor îndelungi în domeniul istoriei textului, a traducerilor (parțiale) în limba română, a ceea ce reprezintă tipăriturile în limba română din Transilvania în procesul de impunere a limbii române vernaculare, în cultul ortodox. După apariția lucrării *Rânduiala Diaconstvelor*³ a urmat ediția la *Molităvnic, Bălgrad, 1689*, într-o prezentare care respectă absolut toate recomandările tehnicii editării. Avem în față o ediție excelentă, despre ale cărei coordonate este bine să discutăm, pentru că ea se impune ca model de ediție a unui text de cult. Ceea ce este imperios necesar pentru istoria culturii române vechi și a literaturii religioase a românilor, cu deosebire, este tipărirea unor asemenea ediții critice ale cărților de cult în limba română, din secolele trecute (și nu numai, deoarece este necesară și cunoașterea prototipurilor slave și grecești care au stat la baza traducerii și alcătuirii lor)⁴, cu studii aprofundate, vizând comparația textelor manuscrise și tipărite, din aceeași sferă tematică, într-o anumită perioadă. Instrumente de lucru de primă importanță, astfel de lucrări editoriale au meritul de a scoate la lumină scrieri păstrate într-un număr redus de exemplare, uitate, de multe ori, prin depozite mai puțin accesibile. Preocuparea

¹ Ana Dumitran, „Românii din Transilvania între provocările Reformei protestante și necesitatea reformării ortodoxiei (mijlocul sec. XVI - sfârșitul sec. XVII). Contribuții la definirea conceptului de reformă ortodoxă”, în *AUA hist.*, 6, II (2002), pp. 45-59; Eadem, „Entre orthodoxie et réforme – l'appartenance confessionnelle de l'archiprêtre Ioan Zoba de Vinț”, în vol. *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed. Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1995, pp. 140-148, și altele.

² Alin-Mihail Gherman, „Nivelele lecturii textului în Noul Testament de la Bălgrad”, în *Apulum*, XXXV (1998), pp. 377-379.

³ Dumitru A. Vanca, *Rânduiala diaconstvelor. Liturghia românilor ardeleni în sec. XVII*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2009. O analiză atentă asupra ediției, în studiul Cătălinei Velculescu, „Diaconstvele de la Alba Iulia și Liturghierul lui Antim Ivireanul”, în *AILX*, XLVII (2010), pp. 23-31.

⁴ O asemenea ediție critică întocmește arhim. dr. Policarp Chițulescu pentru *Liturghierul Sfântului Antim Ivireanul*.

antrenează o categorie numeroasă de cercetători, pentru că interesează domenii dintre cele mai diferite ale istoriei culturii românești, în ansamblu. Astfel, cercetarea scrierilor religioase (și a celor folosite în cult în mod special) este esențială pentru cunoașterea în detaliu a evoluției limbii române literare și, în expresia frustă folosită de către copiiști, a așa-numitelor „dialecte literare” (G. Ivănescu) sau „variante literare regionale” (I. Gheție).

Doar prin constituirea unei baze documentare sigure și cât mai ample, prin analizarea și tipărirea a cât mai multe texte, se va putea urmări cursul scrisului în limba română, de-a lungul secolelor, începând din secolul al XVI-lea¹. Bazele limbii române literare au fost puse „de un grup de texte conținând traduceri ale unor cărți de cult [ortodoxe – n. n., Z. M.] importante și elementare, *Apostolul* și *Psaltirea* în primul rând”². Reconstituirea etapelor de unificare a limbii române literare depășește interesul strict filologic sau al istoriei limbii române. Ea se integrează printre argumentele unității românilor din România și a celor din jurul ei și se constată *de facto*. Putem să explicăm această realitate prin mecanismul de difuzare în scris și de repetare orală identică a textelor de cult în spațiul românesc ortodox.

Formularea lingvistică în limba română, repetată în cadrul oficierii diferitelor slujbe în biserică și, de către preot, la ierurgiile săvârșite la cererea credincioșilor, pe lângă faptul că asigura înțelegerea mesajului ortodox, contribuia din plin la transmiterea către vorbitorii din spațiul locuit de români a unor forme (normate sau în curs de normare ale limbii române scrise), ceea ce a asigurat, prin Biserică, „unitatea limbii române”. Acestea sunt doar câteva dintre motivele de ordin general care ne determină să susținem editarea tuturor textelor manuscrise sau a textului tipărit, pentru că fiecare în parte reprezintă un unicat. Repetiția identică este reprezentată doar de „tirajul” tipografic și, chiar și în această situație, se întâlnesc, de atâtea ori, diferențe în cadrul unei ediții, apărute accidental sau prin tiraje suplimentare.

Acest preambul de pledoarie pentru înmulțirea edițiilor cărților de cult românești din secolele trecute a fost determinat de posibilitatea de a exemplifica prin ediția de față a *Molităvnicului* bălgrădean din 1689 structura unei lucrări de acest tip.

Studiul introductiv la această ediție de la Alba Iulia reprezintă o contribuție esențială a colaboratorilor cu diferite pregătiri profesionale. Asocierea între istorici, teologi, filologi cunoscători ai vechiului scris românesc este benefică pentru realizarea unui studiu complet, care să privească obiectul cercetat din toate aceste puncte de vedere. Astfel, în studiul monografic alcătuit de cei trei autori, în partea introductivă a ediției lor critice, în capitolele „Considerații istorice” (pp. 14-28), „Considerații filologice” (pp. 28-43) și „Considerații teologice” (pp. 44-60), ei analizează cu o rigoare științifică exemplară (și, am îndrăzni să afirmăm, exhaustivă) toate informațiile referitoare la personalitatea preotului Ioan Zoba și la colaboratorii săi, prezentând complexitatea situației politice și confesionale din Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, pentru ca apoi să adâncească cunoașterea directă a textului prin analiza filologică și teologică.

În cazul tipăriturilor de la Bălgrad în limba română, din a doua jumătate a

¹ Cf. Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a revăzută, îngrijită de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012 (G. Ivănescu fixează începutul traducerilor în limba română în secolul al XV-lea).

² Eugen Munteanu, „Postfață” la G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 389.

secolului al XVII-lea, analiza a urmărit traiectoria principiilor, a activității și a realizărilor unei personalități cunoscute într-o arie largă, preotul Ioan Zoba din Vinț, ale cărui inițiative și tipărituri au contribuit la impactul major de introducere a limbii române în cultul ortodox și în liturghie, în mod special. Contribuțiile pe baza unor noi izvoare și referințe bibliografice la politica bisericească a preotului Ioan Zoba din Vinț reconstituie adevărata traiectorie a unei personalități controversate atât în epocă, cât și în secolele următoare. Dar, judecata de valoare istoriografică dispune în vremea noastră de multiple mijloace de informare, încât confruntarea informațiilor scoate la iveală concluzii într-o altă formulare. Pentru că perspectiva care transcende domenii diferite de activitate din epocă și noua imagine, din perspectiva urmărilor pe care anumite acțiuni le-au avut asupra posterității, cataloghează de manieră inedită inițiative „interpretabile” sau doar „mascate” pentru contemporani și pentru istoriografii care se țin doar de „litera” textului.

Personalitatea popii Ioan Zoba din Vinț a fost complicat de descifrat și de configurat, de-a lungul ultimelor secole. Abilitățile sale diplomatice și modalitățile de susținere a folosirii limbii române în Biserica ortodoxă i-au atras acuzații de obedient al calvinilor. Acum, expresiile incriminatorii au fost privite cu chibzuită rezervă în ceea ce ele ar fi avut/ ar fi putut avea ca efect: prozelitismul. Publicarea și analiza *in extenso* a textelor propriu-zise de cult îl vădesc consecvent dogmelor Bisericii ortodoxe, utilizator însă al unor principii pe care a știut să le folosească spre binele neamului românesc. Anume, principiul folosirii limbii vorbite în cultul ortodox a beneficiat de impulsul pe care popa Ioan l-a folosit în spiritul și în dogma ortodoxă¹, a știut să-l transpună în realitate și să le înlesnească, astfel, concetățenilor săi *înțelegerea* textelor rugăciunilor și oficiilor de cult. Relația editor-utilizator s-a desfășurat pe două direcții: a) pentru cler, textul tipărit în limba română, cu foarte multe explicații tipiconale, reprezenta o normare a slujirii, foarte necesară și importantă pe palierul practicii ortodoxe, și b) pentru credincios însemna invitația la coparticiparea la rugăciune în ceea ce constituie sensul ei, motivul invocației, formularea cererii de ajutorare, de iertare, sfințire etc., dar și formulele de mulțumire lui Dumnezeu pentru ajutor și ocrotire. Este adevărat că unii termeni erau încă xenisme la acea vreme, anume slavonismele al căror sens nu era încetățenit (*blajenie* „fericire”, *gubav* „lepros”), după cum alții continuă să facă parte din vocabularul specific de cult (*podobie*, *pripeală*, *sedealnă*, dar și *sacrament*) sau, pur și simplu, sunt termeni „exotici” (de felul *chipares* „chiparos”, *macaveu* „membru al mișcării de eliberare a evreilor”, *vasilisc* „reptilă fioroasă”), însă consemnăm că au fost folosiți termeni regionali, bine cunoscuți în zonă (*astruca* „a înmormânta”, *copârșeu* „sicriu”, *mășcoi* „măgar, asin”, *polată* „palat”, *a priceștui* „a cumineca”, *a procleți* „a excomunica, a anatemiza”, *ticălos* „nevrednic” etc.). Faptul că apar termeni slavoni preluați ca atare (dintr-un cod străin textului) este explicabil prin nivelul traducerii și stereotipia marcării începutului și a sfârșitului ierurgiilor, cu prescurtările rugăciunilor în limba slavă. Este foarte important faptul că editorii atrag atenția asupra unei realități nu totdeauna avute în vedere, anume că, în timp ce „în Țările Române asistăm la o prelungire a slavonismului [în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – n. n., Z. M.], în

¹ „Despre activitatea sa s-a scris mult și nu totdeauna în cunoștința textelor [s. n., Z. M.] la a căror imprimare a participat” (*Molităvnic, Bălgrad, 1689*, cap. „Considerații filologice”, p. 29).

Transilvania este vorba, însă, de o revenire la slavonism¹, la care s-a apelat din rațiuni tactice, pentru că „slavona era privită ca o garanție a pravoslaviei textelor” și ca o formă de rezistență la „inovațiile” din partea Reformei².

Pentru continuitatea limbii române în Transilvania întrebuițarea limbajului vernacular în cult a avut o importanță crucială de împreună-evoluție cu limba din celelalte provincii locuite de români. Limba română folosită în Biserică a reprezentat o contrapondere esențială la primejdia creolizării limbii de către puterea politico-administrativă alogenă. Ceea ce a existat și anterior secolului al XVII-lea ca tendință internă în scrisul românesc, anume folosirea (în manuscrise) a unor formulări în limba română a textelor religioase ortodoxe (după perioada coresiiană sau independent de ea), a primit, datorită popii Ioan, o formă de răspândire uniformă, cea mai accesibilă, prin tipar. Cucernicul protopop din Vinț a pus în circulație textul sacru *tipărit* în limba română, simultan în sute de exemplare răspândite în toate localitățile românești. Că aceste exemplare ale tipăriturilor sale au fost folosite intens și îndelungat o presupunem datorită numărului redus de exemplare care s-au păstrat până acum. Și o mai aflăm din faptul că, de pe textele tipărite există copii manuscrise, care multiplicau exemplarele după ani de folosire neîntreruptă³.

Propria activitate de alcătuitor, traducător și editor de texte a preotului Ioan din Vinț, așa după cum afirmă documentat editorii, s-a amplificat prin colaborarea cu excelenți profesioniști, printre care Chiriac Moldoveanu, despre a cărui contribuție și la apariția altor opere de seamă ale culturii române (de ex. *Biblia*, 1688) există atestări. Ei au realizat, separat sau împreună, traduceri și adaptări ale scrierilor esențiale pentru efectuarea serviciului divin și a trebuințelor pentru credincioși. Acum câțiva ani arătam că diferitele variante ale unor texte religioase românești vechi reprezintă retraduceri⁴. De aceea, autoritatea asupra textului difuzat de popa Ioan din Vinț îi revine în întregime lui. Analiza comparată a traducerii românești cu textul slav din 1635 al *Molitfelnicului* din Țara Românească relevă și posibilitatea accesului direct la un text prototip al tipăriturii de la Câmpulung. Continuitatea de tradiție ortodoxă este susținută și de același text al rugăciunilor „pe care îl aflăm în mai vechi manuscrise transilvănene”⁵, dar și de apelul direct, pentru traducere, la tipăriturile lui Petru Movilă de la Kiev și Lvov⁶, din prima jumătate a secolului al XVII-lea, care au reprezentat o deschidere spre explicarea pe larg, pentru clerici, a tipicului, în scopul unificării modului de desfășurare a ceremoniilor religioase.

Capitolul de considerații teologice este revelator prin încadrarea judecăților într-o perspectivă comparată, care aduce lumină asupra unui segment foarte important relativ la istoria cărții bisericești în limba română. Tipăriturile coresiene sunt analizate

¹ *Ibidem*, p. 32.

² *Ibidem*, pp. 32-33.

³ Pr. Paul Mihail, „Molitfelnicele de la mănăstirea Runcu din Ardeal comparate cu alte manuscrise din epocă”, în *MA*, XXIX, 9-10 (1984), pp. 663-677.

⁴ Zamfira Mihail, „Réitérer la traduction», un procédé de la littérature religieuse roumaine”, în *Etudes byzantines et post-byzantines*, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2006, pp. 497-508.

⁵ *Molităvnic, Bălgard, 1689*, cap. „Considerații filologice”, p. 33.

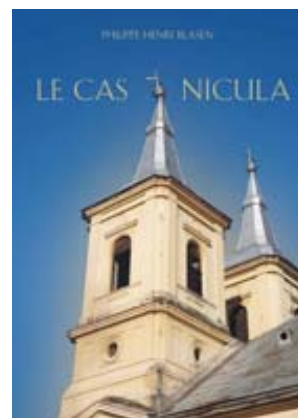
⁶ De consultat *Manuscris trilingv*, studii de Cătălina Velculescu, Zamfira Mihail, Ileana Stănculescu și Ovidiu Olar, București, Editura Paideia, 2010. Cf. și Paul Mihail, Zamfira Mihail, „L'Œuvre de Pierre Movilă en langue roumain. Témoignage inédit du XVIIIe-XIXe siècles”, în *In Honorem Gabriel Ștrempel la 80 ani*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2006, pp. 460-478.

cu deplina cunoștință a diferențelor confesionale față de dogmele ortodoxe și literatura de specialitate va putea explica, cu argumentele teologice, faptul că aceste tipărituri „în ceea ce privește conținutul doctrinar și structura [...] sunt cu totul străine duhului ortodox. Dincolo de importanța culturală pentru începuturile tiparului românesc, textului coresian cu greu i se pot găsi conexiuni cu rânduielile liturgice ale Bisericii Răsăritene”¹. Istoricii culturii române au argumente acum pentru a înțelege de ce aceste tipărituri din veacul al XVI-lea nu au circulat în celelalte provincii românești. Și, totodată, există toate premisele pentru o înțelegere deplină și o considerație la adevărata valoare a contribuției popii Ioan din Vinț, care a tipărit, în perioada 1683-1689, „cinci cărți de o importanță capitală pentru triumful limbii române în cult. Dintre acestea, trei au un caracter strict liturgic: *Ceaslovețul*, 1685, *Rânduiala Diaconstvelor*, 1687, și *Molitfelnicul*, 1689”². Cea mai importantă lucrare a sa este *Evhologhion ce să dzice Molitvnicul* (f. 1^r). Fiecare dintre Taine, Botezul, Cununia, Spovedania și Sfântul Maslu, dar și ierurgiile, Slujba Logodnei, a Sfințirii Apei și a Însmormântării (cu diferențele marcate în funcție de vârstă, sexul sau harul celui decedat – dacă este cleric sau mirean) formează subiectul analizei detaliate, în perspectivă comparată. Încheierea considerațiilor celor trei autori devotați acestei reeditări o socotim emblematică și ne-o însușim integral: „Cu un text curat de orice imixtiuni confesionale, înrădăcinat în tradiția liturgică a Răsăritului și deschizând orizonturile spre un discurs omiletic ancorat în cultura și știința vremii, *Molitfelnicul* de la Bălgrad confirmă filonul spiritual și cultural al Ortodoxiei transilvane”³. Rămâne să sperăm că echipa de specialiști, editori ai *Molitvnicului 1689*, recunoscută prin contribuțiile de înaltă ținută științifică, va completa seria reeditărilor, adăugând edițiilor critice ale cărților de cult ortodoxe în limba română apărute la Alba Iulia, în secolul al XVII-lea, și monumentalul *Chiriadromion* din 1699.

ZAMFIRA MIHAIL

Philippe Henri Blasen, *Le cas Nicula. Analyse des interactions entre les Eglises orthodoxe et gréco-catholique roumaines par l'étude de leurs historiographies respectives sur le lieu de pèlerinage de Nicula*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, 224 p.

Volumul, la origine o teză de masterat susținută în septembrie 2011 la Universitatea din Lausanne, are ca obiect analiza interacțiunilor între Bisericile Ortodoxă și Greco-Catolică din Transilvania în perioada 1 Decembrie 1918 (unirea Transilvaniei cu România) și 31 ianuarie 2011 (decesul mitropolitului Bartolomeu Anania), reflectate în diversele tipuri de discurs provenite din interiorul celor două instituții, cu referire specială la pelerinajul de la Nicula. S-a făcut abstracție intenționat de discursurile vehiculate prin mass-media, pentru a nu depăși cantitatea de material documentar care se preta a fi tratată în cadrul

¹ *Molitvnic, Bălgrad, 1689*, cap. „Considerații teologice”, p. 47.

² *Ibidem*, pp. 49-50.

³ *Ibidem*, p. 60.